ПРОЄКТИ ЗАКОНІВ УКРАЇНИ «ПРО СУДОВО-ЕКСПЕРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ» - ЧЕРЕЗ ТЕРНИ ДО ЗІРОК АБО СКЛАДНИЙ ШЛЯХ УСУНЕННЯ НЕДОЛІКІВ З МЕТОЮ ВИКОНАННЯ УКАЗУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №837/2019 «ПРО НЕВІДКЛАДНІ ЗАХОДИ З ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМ ТА ЗМІЦНЕННЯ ДЕРЖАВИ»[1]

Анотація. Редакція журналу аналізує, як виконувався Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави», що зобов'язав Кабінет Міністрів до 31 грудня 2020 року внести законопроєкти про самоврядування судових експертів, рецензування висновку експерта та граничні строки судових експертиз. Джерельною базою слугують перелік заходів 2020 року (круглий стіл у ХНДІСЕ, конференції ОНДІСЕ, КНДІСЕ та ВННДЕС, фахові комунікації й громадські обговорення Мін'юсту), результати соціологічного online-опитування CAWI «Реформування судової експертизи: майбутні шляхи розвитку» (вересень–жовтень 2020 року), офіційна статистика та порівняльна таблиця редакцій проєктів законів «Про судово-експертну діяльність» і про зміни до КПК України від 23.10.2020 та 18.12.2020. Узагальнено зауваження до законопроєктів: розбіжність із правилами законодавчої техніки, інструктивний характер окремих статей, нечіткість термінів, неузгодженість із процесуальним законодавством, відсутність системного підходу до самоврядування приватних експертів і назва, схожа на назву відповідного закону російської федерації. Редакція доводить, що проєкти передають самоврядній організації лише частину розпорядчих функцій, без права організовувати навчання й роботу експертно-кваліфікаційних комісій, як це має адвокатура. Співвідношення 5640 атестованих державних експертів і близько 520 недержавних (жовтень 2020 року) розцінено як ознаку нерівного ставлення держави, а щорічне скорочення кількості недержавних експертів у 2013–2020 роках пов'язано з державною монополією, яку критикують міжнародні інституції (справа ЄСПЛ «Анатолій Руденко проти України», Керівні принципи CEPEJ 2014 року). Критично оцінено збереження моделі рецензування за Порядком від 03.02.2020 № 335/5, хоча сторони вже використовують рецензії як письмові докази, а також строки до 90 (у складних випадках до 150) календарних днів, які не розв'язують проблему навантаження й недофінансування державних установ: другий рік поспіль законом про Державний бюджет зупиняється дія частини другої статті 18 Закону «Про судову експертизу» щодо посадових окладів експертів. Висновок: реформа потребує відмови від адміністративного підходу та врахування думки більшості судових експертів.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, законопроєкт «Про судово-експертну діяльність», Указ Президента України № 837/2019, самоврядування судових експертів, рецензування висновку експерта, строки проведення судової експертизи, недержавні судові експерти, реформування судової експертизи, Кримінальний процесуальний кодекс України, Міністерство юстиції України.

Draft Laws of Ukraine 'on Forensic Expert Activity': Per Aspera Ad Astra, or the Difficult Path of Remedying Shortcomings to Implement Presidential Decree No. 837/2019 'on Urgent Measures to Carry out Reforms and Strengthen the State'

Abstract. Presidential Decree No. 837/2019 of 8 November 2019 required the Cabinet of Ministers of Ukraine to submit, by 31 December 2020, draft laws establishing self-government of forensic experts, review of expert opinions and maximum time limits for forensic examinations. This editorial

paper assesses how far the drafts prepared by the Ministry of Justice of Ukraine meet that mandate. It draws on the 2020 events devoted to the reform (a round table and several scientific conferences held by forensic science institutions and the expert union, the Ministry's stakeholder consultations and public discussions), an online CAWI survey of forensic experts conducted in September–October 2020, official statistics and a comparative table of the versions of the draft Law 'On Forensic Expert Activity' and of the amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine dated 23 October and 18 December 2020. The editors summarise the criticism of the drafts: non-compliance with legislative drafting rules, vague terms, inconsistency with procedural law and a title resembling that of the corresponding law of the russian federation. They argue that the proposed self-governing body of private experts would receive only part of the administrative powers, without control over training or qualification commissions. The ratio of 5,640 state experts to about 520 non-state experts is presented as evidence of unequal treatment, and the steady decline in non-state experts since 2013 is linked to a state monopoly criticised by international institutions, as in Anatoliy Rudenko v. Ukraine and the 2014 CEPEJ Guidelines. The drafts also keep the restrictive model of reviewing expert opinions and set a 90-day limit (150 days in complex cases) without addressing the workload and underfunding of state institutions. The paper calls for a reform grounded in the views of the expert community rather than in an administrative approach.

Keywords: forensic expert activity, draft law, self-government of forensic experts, review of expert opinions, time limits for forensic examinations, non-state forensic experts, forensic science reform, Criminal Procedure Code of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 27.12.2020.*

Повний текст

Протягом 2020 року Міністерством юстиції України, Національним науковим центром «Інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз, Одеським науково-дослідним інститутом судових експертиз та громадською організацією судових експертів «Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка» було проведено низку науково-практичних заходів (круглий стіл, міжнародні конференції, фахові комунікації із зацікавленими сторонами тощо) щодо проблем реформування судово-експертної діяльності в державі:

1) круглий стіл «Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя» (6-7 лютого 2020, ХНДІСЕ).

2) Соціологічне дослідження методом online-опитування (CAWI) на тему: «Реформування судової експертизи: майбутні шляхи розвитку» (вересень - жовтень 2020 року, ГО «Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка», науково-реферативний online журнал «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»).

3) Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики». (16 жовтня 2020, ОНДІСЕ).

4) Всеукраїнська науково-практична конференція - дискусія «Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України» (19 жовтня 2020, ВННДЕС).

5) ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу» (19 листопада 2020 року, КНДІСЕ).

6) Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні питання криміналістики, судової експертизи та кримінального процесу» (3 грудня 2020 року, ОНДІСЕ).

7) Фахові комунікації Міністерства юстиції України із зацікавленими сторонами за напрямками: «Експерт чи судовий експерт» (14.07.2020), «Суб'єкти судово-експертної діяльності» (20.07.2020), «Доступ до професії судового експерта» (23.07.2020), «Відкриття текстів методик проведення судових експертиз для загального доступу» (27.07.2020), «Самоврядування судових експертів» (04.08.2020).

8) Винесення на публічне громадське обговорення проєкту Закону України «Про судово-експертну діяльність» (23 жовтня 2020 року, Міністерство юстиції України).

9) Дистанційне громадське обговорення проєкту Закону України «Про судово-експертну діяльність» (30 жовтня 2020 року та 11 листопада 2020 року, Міністерство юстиції України). Предметом обговорення стали й результати звіту іноземних експертів щодо проєкту Закону – Габріелє Юодкайте-Гранскієнє, Андрія Горбаткова (Литва).

23 жовтня 2020 року Міністерством юстиції України був представлений громадськості проєкт Закону України «Про судово-експертну діяльність», який розроблено на виконання Указу Президента України від 08.11.2019 № 837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави», яким, зокрема, повинно було передбачено необхідність врегулювання питань щодо самоврядування судових експертів, рецензування висновку судового експерта та визначення граничних строків проведення судових експертиз. Всі зацікавлені особи мали можливість надіслати Міністерству юстиції України свої зауваження та пропозиції до проєкту Закону України «Про судово-експертну діяльність» на електронну адресу: rule_of_law@minjust.gov.ua

До уваги пропонувалося проєкти двух нормативно-правових актів: 1) Проєкт Закону України «Про судово-експертну діяльність», 2) Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України» (щодо удосконалення деяких положень, пов'язаних з порядком призначення та проведення експертизи).

Серед зауважень, які були висловлені на адресу підготовлених законопроєктів були:

1) неузгодження створених нормативно-правових актів з методичними рекомендаціям «Правила оформлення проєктів Законів та основні вимоги до законодавчої техніки», методичним рекомендаціям від 21.11.2000 № 41 «Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки», що схвалені Постановою колегії Міністерства юстиції України та **Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки. Методичні рекомендації**. Видання четверте, виправлене і доповнене. - Київ: апарат Верховної Ради України, 2014. - 39 С. - URL: http://static.rada.gov.ua/site/bills/info/zak_rules.pdf

2) не подолання певного інструктивного (роз'яснювального) характеру окремих статей;

3) нечітке визначення окремих термінів;

4) не забезпечення системного підходу до організації діяльності усіх суб'єктів судово-експертної діяльності, у тому числі самоврядування приватних судових експертів;

5) не узгодження окремих положень проєкту Закону з нормами діючого процесуального законодавства України, зокрема в частині проведення судових експертиз;

6) не усунення положень, що не обумовлені практикою здійснення судово-експертної діяльності;

7) не змінено назву обговорюваного законопроєкту «Про судово-експертну діяльність», що має певну схожість із назвою закону російської федерації на назву «Про експертне забезпечення правосуддя».

Проте, головною темою і досі в країні залишається не врегульованим до кінця питання самоврядування приватних судових експертів з огляду на той факт, що законопроєкти передбачають передачу в самоврядувальну організацію приватних судових експертів лише частину розпорядчих функцій без можливості вирішувати питання навчання та організовувати роботу експертно-кваліфікаційних комісій з метою присудження кваліфікації судових експертів, як це передбачається, наприклад, у адвокатів. В державі існують атестовані судові експерти державних спеціалізованих установ та атестовані судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Проблемність питання полягає у постійному втручанні, контролі та монополії з боку держави у регулюванні усієї специфічності діяльності «приватних» судових експертів. Проте, існуючий контроль не є ефективним з точки зору врахування цілей самоврядування та його мети. Кількість приватних судових експертів щороку в державі зменшується, що підтверджується офіційною статистикою за останні 7 років (2013-2020 роки). В 2020 році кількість приватних судових експертів є найнищою за весь цей час.

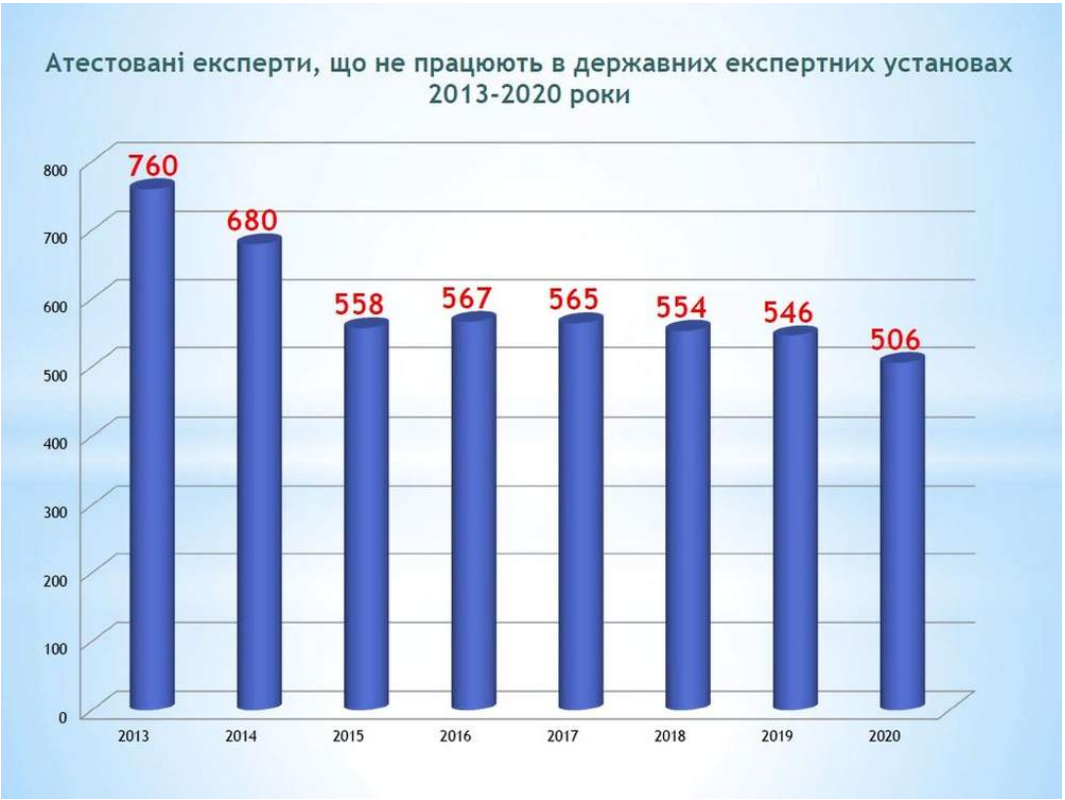

Діяльність держави постійно перебуває у полі критики з боку міжнародних інституцій, у тому числі Європейського суду з прав людини (справа «Анатолій Руденко проти України» від 17.04.2014), саме за монопольну політику в судово-експертній діяльності, відсутність повноцінного розвитку «приватної» судової експертизи, починаючи від організації навчання і закінчуючи недержавним контролем за здійсненням якості судових експертиз «приватними» експертами саме з боку самоврядувальних організацій, які є більш дієвими в плані чутливості до авторитету приватних судових експертів та запитів на розвиток недержавної судової експертизи в Україні.

В Керівних принципах щодо ролі призначення судом експертів у судових процесах держав – членів Ради Європи, які затверджені Єврокомісією з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) на 24 пленарному засіданні, яке відбулось 11-12.12.2014 року, про незалежність (прим. - недержавність) експерта згадується в різних формулюваннях 17 разів (прим. - коментар до статті, автор: Юрій Ярослав, екс-директор Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, 27.12.2020).

На теперішній час в Україні існують громадські організації судових експертів: **«Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка», «Асоціація незалежних судових експертів України», «Союз експертів України», «Всеукраїнська експертна палата»** тощо, які вже довели як свій професіоналізм, ефективність, так і мають певний досвід власного розвитку і об'єднання професійної спільноти приватних судових експертів, у тому числі проведення конференцій, круглих столів, навчальних семінарів, розробки академічних програм підготовки судових експертів тощо. Здебільшого в складі таких організацій перебувають фахівці (експерти) - пенсіонери, колишні державні судові експерти різних державних спеціалізованих експертних установ Мін'юсту, МВС, СБУ тощо.

Діяльність державних експертів регулюється нормативними документами тих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, до сфери управління яких належать установи, що здійснюють судово-експертну діяльність в яких вони працюють, фінансування діяльності експертів відбувається за рахунок коштів Державного бюджету.

В країні на теперішній час **5640 атестованих державних судових експертів**. Діяльність іншого типу атестованих судових експертів, які не є працівниками державних установ регулюється Міністерством юстиції відповідними наказами. Їх кількісний склад не перевищує, станом на жовтень 2020 року - **520 судових експертів**. Тобто співвідношення 10 : 1 не є справедливим для того, щоб говорити про рівність відношення держави до державних судових експертів та судових експертів, які не є працівниками державних установ.

Наприклад, в Кримінально-процесуальному кодексі України держава окремо передбачає можливість фінансування **лише** державних експертних установ з метою залучення органами дізнання **лише державних експертів** для проведення експертних досліджень при розслідуванні кримінальних проступків, таким чином обмежуючи в правах приватних судових експертів, що є у тому числі порушенням статтей 6 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на справедливий суд та вибору ефективного засобу юрдичного захисту відносно сторін - учасників кримінального провадження, які не можуть бути обмежені у праві заявляти клопотання про залучення саме недержавного фахівця судового експерта для проведення експертного дослідження у разі сумнівів щодо об'єктивності з боку державних фахівців судових експертів, проте наразі такої можливості вони процесуально зараз не мають.

Існуючі редакції законопроєктів майже не враховують результати соціологічного дослідження проведеного в Україні на тему: «Реформування судової експертизи: майбутні шляхи розвитку», яким було охоплено репрезентативну виборку судових експертів як державних установ, так і «приватних» судових експертів (вересень - жовтень 2020 року). Даний факт знову таки вказує на необхідність відійти від адміністративного підходу проведення реформи судово-експертної діяльності та врахувати узагальнені думки саме більшості судових експертів, які були в належний спосіб опитані.

Детально, результати соціологічного дослідження методом online-опитування (CAWI) серед суб'єктів судово-експертної діяльності на тему "Реформування судової експертизи в Україні: майбутні шляхи розвитку", яке було проведено протягом вересня-жовтня 2020 року.

Також залишилось незмінним і питання рецензування. У вказаних законопроєктах наведено рецензування в тому формулюванні як воно зараз наведено в Порядку про-

ведення рецензування висновків судових експертів, який затверджено наказом Міністерства юстиції України від 03 лютого 2020 року № 335/5, а саме: метою рецензування висновків експерта є вдосконалення професійної майстерності судового експерта, поліпшення якості та обґрунтованості його висновків. Рецензування не проводиться з метою спростування чи підтвердження висновків експерта. Рецензія не може бути використана в якості джерела доказів у будь-якому виді судочинства. Не підлягають рецензуванню висновки експерта до моменту їх розгляду судом.

Проте, всім відомо (учасникам справ, суддям, слідчим, адвокатам тощо), що зараз сторони в різних видах судочинства вже замовляють рецензії (прим. - перевірки висновків судових експертів, наприклад, у справі щодо вбивства Павла Шеремета тощо) з метою обгрунтування потреби у проведенні додаткових судових експертиз або повторних або взагалі притягнення судового експерта до відповідальності і які мають процесуальний статус у вигляді письмового доказу оскільки відображають обставини, які цікавлять суд і є предметом судового розгляду. Тобто вказані законопроєкти ні як не вирішують цю проблему, начебто не звертаючи на неї уваги.

У вказаних законопроєктах питання встановлення строків проведення судової експертизи віднесено до компетенції керівника судово-експертної установи чи уповноваженою керівником особи або судовим експертом, який здійснює судово-експертну діяльність індивідуально. Для проведення судової експертизи встановлюється строк, що є достатнім і об'єктивно необхідним для проведення дослідження. Строк проведення судової експертизи не повинен перевищувати дев'яносто календарних днів. У разі неможливості проведення судової експертизи в строк до дев'яноста календарних днів у зв'язку з її багатооб'єктністю, складністю за процесом досліджень або характером питань, що підлягають вирішенню, більший строк проведення судової експертизи встановлюється за письмовим обґрунтованим погодженням суб'єкта проведення судової експертизи із замовником судової експертизи після попереднього вивчення судовим експертом наданих матеріалів. Такий строк не повинен перевищувати ста п'ятдесяти календарних днів. У разі відмови замовника судової експертизи у погодженні запропонованого більшого строку проведення судової експертизи, надані замовником матеріали повертаються з пропозицією призначити (замовити) проведення судової експертизи іншому суб'єкту проведення судової експертизи.

Однак, більшості судових експертів зрозуміло, що питання строків, це питання **навантаження, яке здебільшого залежить від конкретного виду судової експертизи та необхідної кількості судових експертів,** що безпосередньо пов'язано з рівнем фінансування з боку держави спеціалізованих експертних установ, в яких вже другий рік поспіль Законом України «Про Державний бюджет» **зупиняється дія частини 2 статті 18 Закону України «Про судову експертизу»** від 25.02.1994 р. № 4038-XII щодо розміру посадових окладів судових експертів, якою передбачено, що працівникам державних спеціалізованих установ **(невійськовослужбовцям і тим, які не мають звань рядового і начальницького складу)**, які мають кваліфікацію судового експерта, посадові оклади встановлюються в розмірі не менше 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року.

Малюнок навантаження на державних судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (937 фахівців станом на 3 квартал 2020 року).

Порівняльна діаграма річного навантаження як державних судових експертів НДУСЕ Міністерства юстиції України, так і "приватних" судових експертів за період 2015-2019 роки (спостерігається збереження тенденції до зрісту попиту на залучення спецільних знань в судочинстві України).

Таким чином виходить, "цивільні" державні судові експерти повинні отримувати меньшу заробітну платню виконуючі майже однакові функції з судовими експертами, які є військовослужбовцями або які мають звання рядового і начальницького складу.

Знову ж таки всім (учасникам справ, суддям, слідчим, адвокатам тощо) відомо, що в державних спеціалізованих установах очікувати на проведення судових експертиз потрібно що найменьше від півроку і більше, що є проблемою загального часу розгляду справ у судах в Україні, оскільки на період проведення судової експертизи, судове провадження зупиняється і це в тому числі призводить до збільшення державних витрат на тримання арештованих підозрюваних у СІЗО, питання відносно яких по притягненню до відповідальності не вирішено. **Державницька позиція щодо об'єднання усіх видів витрат для розрахуваня суми необхідних видатків із Державного бюджету при здійсненні правосуддя є вимогою сьогодення і реальними діями щодо реалізації наміру України увійти у правову спільноту Європейських розвинутих країн.**

З урахуванням викладеного постає декілька запитань: 1) який був запит суспільства, що призвів до видання Указу Президента України (в історії країни це перша ситуація коли запуск судово-експертної реформи в державі було ініційовано саме Президентом держави) про створення системи самоврядування судових експертів, запровадження рецензування висновку судового експерта та визначення граничних строків проведення судових експертиз, **2) наскільки вжиті заходи та створені законопроєкти допомагають задовольнити поставлений запит суспільства в Указі Президента України і йому відповідають?**

Нище наведена Порівняльна таблиця редакцій законопроєктів про судово-експертну діяльність та внесення змін до кримінального процесуального кодексу Украї-

ни (щодо удосконалення деяких положень, пов'язаних з порядком призначення експертизи) у редакції 23.10.2020 та 18.12.2020 року.

Вбудований документ: https://drive.google.com/file/d/1lnbWaniZfdPmpxAXo1X3k_v2wbBLkO2M/preview

Перелік використаних джерел:

1. МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ВИНОСИТЬ НА ПУБЛІЧНЕ ГРОМАДСЬКЕ ОБГОВОРЕННЯ ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОВО-ЕКСПЕРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ» - https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-ukraini-vinosit-na-publichne-gromadske-obgovorennya-proekt-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist

2. Співробітники КНДІСЕ взяли участь в обговоренні проєкту Закону України «Про судово-експертну діяльність» розробленого на виконання Указу Президента України - https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-spivrobitniki-kndise-vzali-ucast-v-obgovorenni-proektu-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-dialnist-rozroblenogo-na-vikonanna-

3. Участь в обговоренні законопроектів - https://www.hniise.gov.ua/14534-uchast-v-obgovorenn-zakonoproektv.html

4. ІІ-га Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу» - https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-ii-ga-miznarodna-naukovo-prakticna-konferencia-aktualni-pitanna-sudovoi-ekspertologii-kriminalistiki-ta-kriminalnogo-procesu

5. В ОНДІСЕ спільно з кафедрою криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» проведено міжнародну науково-практичну конференцію за темою «Сучасні питання криміналістики, судової експертизи та кримінального процесу» - http://ondise.minjust.gov.ua/v-ondise-spilno-z-kafedroyu-kriminalistiki-nacionalnogo-universitetu-odeska-yuridichna-akademiya-provedeno-mizhnarodnu-naukovo-praktichnu-konferenciyu-za-temoyu-suchasni-pitannya-kriminalistiki-sudov/

6. В ОДЕСЬКОМУ НАУКОВО-ДОСЛІДНОМУ ІНСТИТУТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРОЙШЛА МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЯ - http://ondise.minjust.gov.ua/v-odeskomu-naukovo-doslidnomu-instituti-sudovix-ekspertiz-projshla-mizhnarodna-naukovo-praktichna-onlajn-konferenciya/

7. Порядкок проведення рецензування висновків судових експертів, який затверджено наказом Міністерства юстиції України від 03 лютого 2020 року № 335/5 - https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#Text

8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5, із змінами) - https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

9. ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ - https://minjust.gov.ua/zvitnist/expert_support_of_justice

10. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки. Методичні рекомендації. Видання четверте, виправлене і доповнене. - Київ: апарат Верховної Ради України, 2014. - 39 С. - URL: http://static.rada.gov.ua/site/bills/info/zak_rules.pdf

11. Стародубов І.В. Обговорення проекту Закону «Про судово-експертну діяльність». Презентація. - К., 2020. - 29 слайдів,

References

1. Proiekty Zakoniv Ukrainy "Pro sudovo-ekspertnu diialnist" - cherez terny do zirok abo skladnyi shliakh usunennia nedolikiv z metoiu vykonannia Ukazu Prezydenta Ukrainy №837/2019 "Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmitsnennia derzhavy" [Draft Laws of Ukraine 'on Forensic Expert Activity': Per Aspera Ad Astra, or the Difficult Path of Remedying Shortcomings to Implement Presidential Decree No. 837/2019 'on Urgent Measures to Carry out Reforms and Strengthen the State']. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2020. Vol. 5, No. 6 (30). URL: https://expertize-journal.org.ua/normativnie-documenti/4001-proekti-zakoniv-ukrajini-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist-cherez-terni-do-zirok-abo-skladnij-shlyakh-usunennya-nedolikiv-z-metoyu-vikonati-ukaz-prezidenta-ukrajini (onovlena versiia vid 29.12.2020). [in Ukrainian].